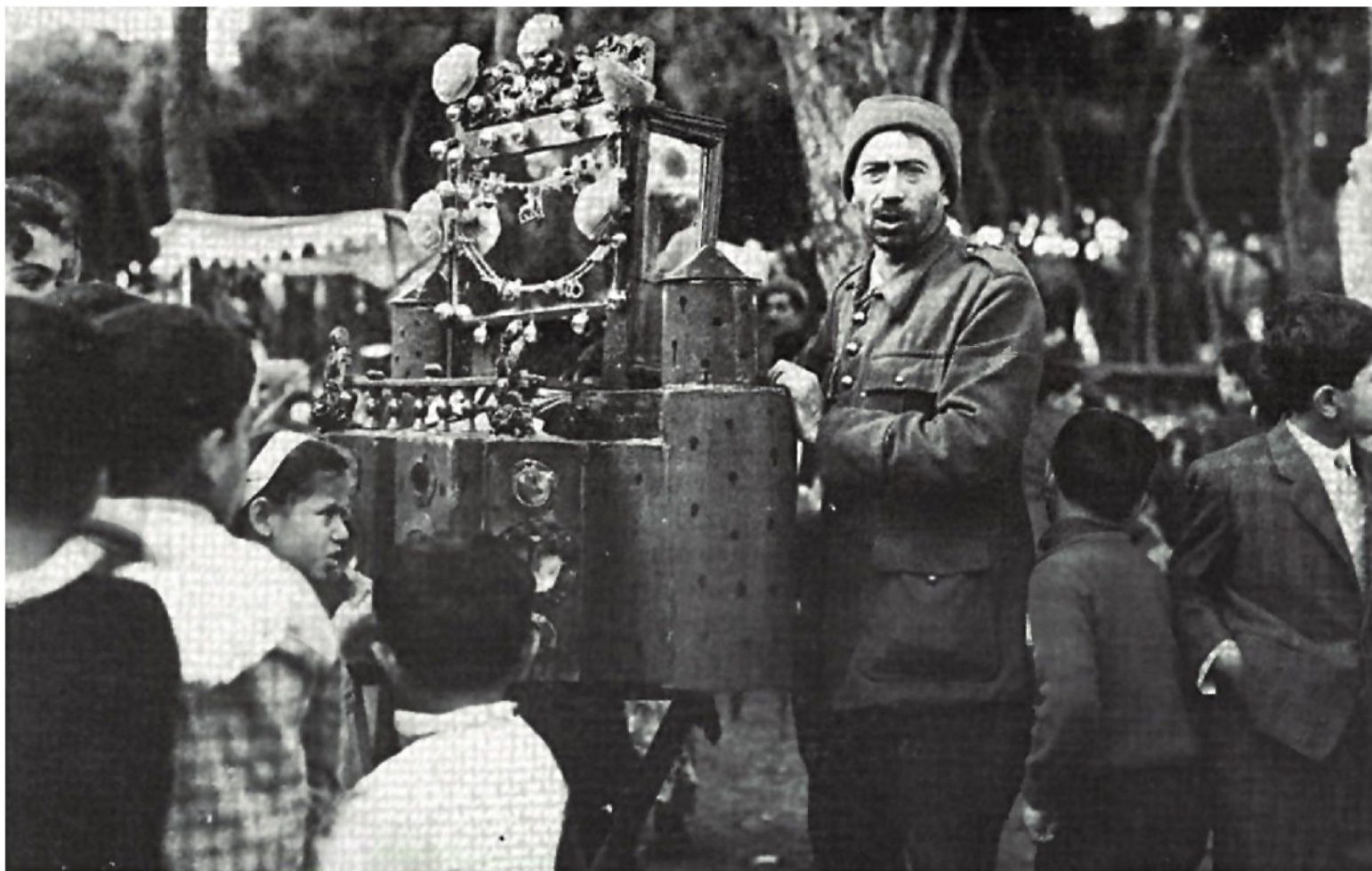

25.8x34.03	1/2	6 עמוד	הארץ - גלריה	18/02/2025	93162163-1
מכון ון ליר בירושלים - 38090					

ספרות

תמונה מתוך הספר "כאן יא מאן, סיפורי עם מבלאד אלשאם". הסיפורים כוללים ספרות פנטזיה, הומור ואפילו נונסנס

קריאת העמים

אסופה חדשה כוללת 65 סיפורי עם שעברו בעל פה לאורך הדורות במזרח התיכון, ומאפשרת להחיות מחדש את התרבות המשותפת שהתקיימה באזור – לפני שנסגרנו בגטאות לאומיים

שירין פלאח סעב

הסופרת נג'לאא ג'ריצאטי ח'ורי המתינה חודשים ארוכים בציפייה שמלחמת האזרחים שפרצה בלבנון ב-1975 תסתיים, אך בתום השנה הראשונה, כשהבינה שהסוף אינו קרוב, היא חשבה על דרכים לפעול כדי לפוגג את הייאוש והחרדה. בשיתוף כמה חברים היא הקימה תיאטרון בובות נודד בשם "צנדוק אל-פרג'ה" (תיבת הציפייה). יחד הם העלו הצגות במקלטים בכירות, במחנות הפליטים

הפלטטיניים ובכפרים מבודדים. ההצגות היו מבוססות על סיפורי עם נפוצים ב"בלאד אלשאם" – השם הערבי לאזור הכולל את לבי-נון, סוריה, ירדן ופלסטין. במשך שני עשורים ראינה ח'ורי נשים לבנוניות, פלסטיניות וסוריות, שמעה מפיהן סיפורים, הקליטה, תמללה ושכתבה. אחרי שאספה יותר ממאה סיפורים, היא איגדה אותם בספר "חכאיות וחכאיות" (סיפורים וסיפורים), שיצא לאור בערבית ב-2014. 65 מהסיפורים האלה מתורגמים לעברית בספר החדש "כאן יא

מכאן, סיפורי עם מבלאד אלשאם" שיצא לאחרונה (הוצאת פרדס). התרגום נעשה על ידי צוות "מכ" – פרויקט של תרגום יצירות מהתרבות ומהספרות הערבית והנגשתן לקורא הישראלי, שנוגד במכון ון ליר בירושלים. הספר מחולק לתשעה שערים, ובכל שער יש בין חמישה לשבעה סיפורי עם. כל שער מייצג מוטיב שחוזר בסיפורים שנכללים בו. כך, למשל, השער "נלבש בגדי דרוויש ולא יכירנו איש" מוקדש לסיפורי מלכים שמתחפשים לדרווישים ויוצאים למסעות בארצם. שער

אחר, "כמו כל הילדות בסיפורים, הן גדלות מהר", מגולל את סיפור ריהן של בנות צעירות שמתגברות על קשיי החיים והופכות לגיבורות בזכות אומץ לבן. כפאח עבד אלחלים, שערכה את הספר ביחד עם איאד ברגותי, מספרת שהרעיון המקורי לתרגום הסיפורים היה של יהודה שנהב שהרבני, העורך הראשי של "מכתוב", והם כוללים ספרות פנטזיה, הומור, אפילו נונסנס. לואי ותד היה אחד משבעה מתרגמים שהשתתפו בפרויקט. "כצ" וות, התלהבנו מהסיפורים, כי זה שונה מכל פרויקט שעבדנו עליו במכתוב. מדובר בטקסטים שערברים מאדם לאדם בעל פה; אלה לא טקסטים כתובים כמו רומן שצריך רק לתרגם. נג'לאא העבירה את הטקסט האוראלי לכתיב, כשבחלק מהסיפורים היא שמרה על השפה העממית שבה היא סופרה, ולצד זה שכתבה את הסיפורים בערבית ספרותית."

ותד מסכים שזו היתה עבודה מאתגרת. "המטרה היא לא רק להעביר את המשמעות המילולית, אלא גם לשמר את המקצב, המטאפורות והמבנה הנרטיבי האופייני לסיפורים אלה", הוא אומר בעניין, התרגום לעברית וההנגשה לקורא הישראלי אינם רק תהליך לשוני, אלא

מלחמת האזרחים בלבנון, 1990. ללא סוף צילום: Marwan Naamani/REUTERS

פרויקט תרבותי רחב שמטרתו להחיות מחדש את המשותף התרבותי שהתקיים באזור לפני שהופרד על ידי גבולות לאומיים מודרניים, ולערער באופן כללי על התפיסה של חלוקת עמים לפי גבולות מדיניים.

סיפורי עם, אומר ותד, תפסו מאז ומתמיד מקום מרכזי בתרבות הערבית, "הן כמנגנון להעברת בין הדורות רות תבונה עממית, ערכים ונורמות חברתיות, והן כמדיום בידורי בעל כוח מגבש". לדבריו, המטרה בעל פה שימשה לאורך דורות כאמצעי ללכידות קהילתית, לשימור מסורת ולהעברת היסטוריה לא כתובה. בני המשפחה ישבו מסביב לקמין או למדורה, שתו תה והקשיבו לסיפורים. בסלון המשפחה, הסבא או הסבא סיפרו לנכדיהם על מלך שיצא למסע ופגש רועה צאן בדרך. "כיום", אומר ותד, "סיפורים אלה מוצאים מקום בטלוויזיה, בסדרות המשמרים את מהותם בדרכים חדשות. אבל לצד המעבר למדיית חדשות, קיימת מגמה של חזרה לשורשים – באמצעות תרגומים מחודשים, עיבודים לילדים ואף שילובם של סיפורי העם במסגרות מחקריות ותרבותיות."

ח'ורי, בת 75, הקדישה שנים רבות מחייה לחקר ואיסוף סיפורי עם ותיעוד הספרות העממית. ב-1997 היא ייסדה את עמותת "אסביל" שמתמקדת בהקמת ספרייה ורבות ציבוריות ברחבי לבנון. בהקדמה לספר הנוכחי, היא מתארת את רוח התקופה שבה אספה את הסיפורים. "עד אמצע המאה ה-20, העניקו החברות בלבנון לגיבורים וכוחות יתר גלויות ומובהקות. לאחר שהנשים היו מסיימות את עבודות הבית ומשכיבות את הילדים לישון, הן היו מרותקות

לכתיבה, ללא מכשיר טלוויזיה". הגברים, לדבריה, יצאו לבלות בכתי קפה והנשים היו מבקרות זו את זו ומספרות סיפורים. "בסיפורים הנשים היו הגיבורות האמיתיות, והגברים היו תלויים בנשים חכמות ומבריקות מהם. האם בד"ר ז'ן נוקמות על אורח חייהן?" היא תוהה ועונה מיד, "בחברה שבה שולטים גברים, נשים משתמשות באלף תחבולות כדי לעמוד על שלהן".

טבעת במרק

הסיפור "ג'בינה" שמופיע בספר איור העטיפה: מחמד חליל/פרדס

לכתיבה, ללא מכשיר טלוויזיה". הגברים, לדבריה, יצאו לבלות בכתי קפה והנשים היו מבקרות זו את זו ומספרות סיפורים. "בסיפורים הנשים היו הגיבורות האמיתיות, והגברים היו תלויים בנשים חכמות ומבריקות מהם. האם בד"ר ז'ן נוקמות על אורח חייהן?" היא תוהה ועונה מיד, "בחברה שבה שולטים גברים, נשים משתמשות באלף תחבולות כדי לעמוד על שלהן".

הסיפור "ג'בינה" שמופיע בספר נפתח בתפילה של אמא המבקשת מאלוהים ללדת בת יפה ופניה לבנות כגבינה, ומבטיחה שתקרא לה "ג'בינה". הילדה גדלה, והבנות בסביבתה מקנאות בה בגלל יופיה וזוממות לארגן לה מלכודת, שנגמרת בקללה של שד שפוגש אותה בלילה ורודף אחריה. "אהפוך אותך לכלבה מצורעת. כולם יסלדו ממך ואיש לא יתקרב אלייך", הוא אומר לה. ג'בינה הופכת לחיה וניעלמת, והוריה המודאגים אינם יודעים מה עלה בגורלה. כשהשד מת, העלילה מתהפכת על פיה וג'בינה משתחררת מהקללה, בעזרתו של נסיך שפוגש אותה.

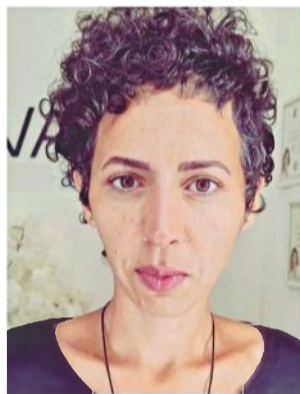
הטרנספורמציות השונות שמרפיעות בסיפור משקפות את החוויה של נשים שחיות תחת דיכוי ושליטה גברית ואת התמודדותן עם הנורמות החברתיות. אלחלים מס' כימה שחלק גדול מסיפורי העם התקיימו במרחב נשי. "יש הבדל בין אם גבר מספר את הסיפור או אישה. ברגע שנשים מספרות את הסיפור הן יכולות להיות הגיבורות שלו – הנשים החכמות שידועות למצוא פתרונות לקונפליקטים. היתה להן יכולת לפעול כמו שהן רוצות במרחב הזה, ולהפוך את היוצרות ואת יחסי הכוחות בינן לבין הגברים". בסיפור "הכל מכתוב" בת המלך עוזבת את הארמון אחרי שאביה הכריח אותה להתחתן עם בן הווזיה היא פוגשת את אחד מפשוטי העם ומתאהבת בו והשניים מתחתנים; הבעל אינו יודע שאשתו היא בתו של המלך. בינתיים, אביה יוצא למסע כדי למצוא אותה ומגיע לבית בעלה. הבת מבשלת מרק ומשאירה בתחתית הקערה טבעת שנתן לה האב. "בעודו אוחז בקערה החל להשתבק, ולבעלה בישר בקול חנוק; "אשתך – בתי היא", נכתב בסיפור. "לשמע הדברים הופתע הבחור מאוד, הוא נעמד על רגליו וביקש מאשתו לזהות את האורחים.

8.44x32.29	2/2	7 עמוד	הארץ - גלריה	18/02/2025	93162162-0
מכון ון ליר בירושלי - 38090					

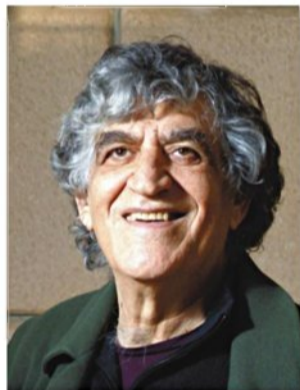

המתרגם לואי ותד

העורכת כפאח עבד אלחלים: "ברגע שנשים מספרות את הסיפור הן יכולות להיות הגיבורות שלו. היתה להן יכולת לפעול כמו שהן רוצות, ולהפוך את היוצרות ואת יחסי הכוחות בין לבין הגברים"

כפאח עבד אלחלים
צילום: באדיבות "מכתוב"

שנהב שהרבני צילום: הדס פרוש

פרופ' יהודה שנהב שהרבני: "סיפורי עם מאפשרים לבטא את הפנטזיות של הילדים וגם של המבוגרים, להשתעשע עם הדמיון ולא ליפול קורבן לקונבנציות וכללים שלא מאפשרים לספר את הסיפור באופן פתוח"

מוטיבים, מכנים ודמויות עוברים התאמות בהתאם להקשרים המקוריים. הוא מסכם: "נדידת הסיפורים מערערת על הגבולות הטריטוריאליים של הלאומיות המודרנית ומאפשר להבין כיצד היסטוריה משותפת וריימה תרבותית מעצבות נרטיבים".

אישרה האישה את הדברים, וכרעה לצד אביה שאימצה לחיקו בכ"י. על פניו זה סיפור דמיוני, אבל הוא מצביע על יחסי הכוח בין גברים לנשים ועל יכולתן לסדוק את החומות המעמדיות שמפרידות בין עשירים לעניים.

"ברמה הסוציולוגית", אומר שנהב שהרבני, "סיפורי עם מאפשרים לבטא את הפנטזיות של הילדים וגם של המבוגרים, להשתעשע עם הדמיון ולא ליפול קורבן לקונבנציות וכללים שלא מאפשרים לספר את הסיפור באופן פתוח. סיפורי הנשים מאפשרים הפעלה של הזהות הנשית. כומן שהגברים מספרים סיפורים גדולים של מלחמות, הן מספרות סיפורים אחרים, וזה סוג של התנגדות שלהן כנשים לסיפורים הגבריים".

הקריאה בספר מאפשרת צלילה לעולמן הפנימי והדמיוני של הנשים שחיו באותה תקופה, וגם מעוררת זיכרונות ילדות. "חלק מהסיפורים האלה סבתא שלי סיפרה לנו, ואמא שלי מספרת לפעמים לנכדיה. הם עוברים מדור לדור", אומרת אלחלים. ותד מוסיף כי הסיפורים מהווים גם זירות חברתיות המאפשרות משא ומתן על משמעות ועל נרטיבים משותפים. "חזרי מחזירה למרכז את הקולות הנשיים של מספרות סיפורי עם, שהיו חלק בלתי נפרד מהמסורת התרבותית אך הודרו ממנה".

נדמה שהבחירה בהדגשת "בלאד אלשאם" בכותרת הספר אינה מקרית, ונועדה להטיל זרקור אל המרחב ההיסטורי שהנשים התנהלו בו. "מה זה בלאד אלשאם? זה מקום שהיה בלי גבולות", אומר שנהב שהרבני. "המרחב היה פתוח, היתה בו תנועה של אנשים, סחור ורועיונות. וזה לעומת המצב הנוכחי שבו אנחנו סגורים בגטו ומבודדים מן העולם שמסביבנו. הספר הזה פותח את גבולות הגטו ומאפשר לקורא הישראלי להכיר מקרוב את האזור כפי שנחווה בעבר באמצעות סיפורי העם שסופרו במשך שנים ונדדו בר".

ותד ושנהב שהרבני מציינים שרבים מהסיפורים "נדודים". כלומר ניתן למצוא גרסאות של אותו סיפור במקומות מרוחקים. באחרית הדבר בספר הם מראים באמצעות טבלה את החפיפה בין סיפורי האחים גרים לסיפורים השאמיים ולסיפורים הפלסטיניים. "חפיפה זו עשויה להעיד על קשרים בין-תרבותיים שנוצרו דרך מסחר, הגירה והשפעות קולוניאליות, אך גם על האוניברסליות של הגרעין הסיפורי והצורך האנושי להתמודד עם משברים בצורת סיפור", אומר ותד. ושנהב שהרבני מוסיף: "בספרות האירופית יש את השועל הפיקח שיודע להפיל בפח אנשים וחיות אחרות. בסיפורי העם השאמיים אין שועל לים אבל יש תנים או צבועים. זה שינוי תרבותי. הסיפורים דומים, אבל ההקשר הוא ערבי".

ותד מדגיש שנדידת הסיפורים מצביעה גם על דינמיות של התרבות העממית – אין סיפור ששייך בלעדית לאומה אחת. "הסיפורים האלה הם חלק מתופעה רחבה יותר של דיאלוגים בין-תרבותיים, שבהם